

Ur *Ekonomporträtt. Svenska ekonomer under 300 år*. Christina Jonung (red) och Ann-Charlotte Ståhlberg (red), SNS förlag, 1990

Erik Dahmén

Johan Åkerman

1896—1982

Johan Åkerman (1896—1982) var ovanligt särpräglad som ekonom bland sina samtida inte bara i Sverige utan också, fastän i mindre grad, utomlands. Hans vetenskapliga arbeten var till betydande del originella och ofta metodologiskt provokativa. De föranledde dock endast vid några tillfällen livlig diskussion i Sverige. Att förhållandevis lite publicerades på engelska är en förklaring till att en sådan diskussion i stort sett uteblev även utomlands. Frankrike var ett undantag. Innehållet i många av hans skrifter passade där väl in i den samhällsvetenskapliga traditionen. Hans hedersdoktorat vid Parisuniversitetet var ingen tillfällighet.

Föreliggande artikel handlar mest om det metodologiskt centrala innehållet i Åkermans vetenskapliga arbeten med koncentration på det som idag förefaller viktigast. Vidare nämns och kommenteras det mottagande hans skrifter fått.

Som nyutexaminerad civilekonom började Johan Åkerman med praktiskt arbete i näringslivet. Ett stort intresse för teknik och industri grundlades. Efter några år fortsatte han sina studier dels vid Harvard, dels i Uppsala och Lund, bl a i statistik. Han disputerade 1928 på avhandlingen *Om det ekonomiska livets rytmik*.

Konjunkturanalys

Hans huvudintresse fram till 1930-talets mitt var konjunkturforskning med tyngdpunkt vid empiri. Såväl i avhandlingen som i hans konjunkturanalys som anställd i Industriförbundet åren 1928—1932 framträdde två karakteristiska drag. Där fanns för det första en anknytning till de teorier som med utgångspunkt i österrikisk kapitalteori handlade om skevheter och svagheter i produktions- och

kapitalstrukturer och om jämviktsstörningar i prisbildningen, uppkomna i huvudsak under den föregående högkonjunkturen, samt om felbedömningar, inadvertenser och konflikter i den ekonomiska politiken. För det andra eftersträvades en vidgning av analyserna över nationalekonomiens traditionella gränser.

En spets var riktad mot den förhärskande teorien där man arbetade med jämviktsmodeller, "statiska" såväl som så kallade "dynamiska", på hög aggregationsnivå. I denna behandlades konjunkturväxlingarna som exogena störningar och betraktades som anomalier oförenliga med en "naturlig ordning". Åkermans avståndstagande från detta synsätt blev än mer markerat fram till 1930-talet och bidrog till, eller snarare ingick i, det efter hand stora intresse för metodfrågor som till slut dominerade hans forskning och författarskap.

Att hans karakteristiska syn på konjunkturproblemen blev särskilt framträdande på 1930-talet hade samband med att hans under 1920-talets senare år uttalade misstro till de då dominerande, optimistiska konjunkturbedömningarna hade visat sig välgrundad. Den teori som han kritiserat hade onekligen vilselett, till icke ringa del därför att det mesta varit jämviktscentrerad penningteori.

De genomgripande samhällsförändringarna med rötter inte bara i industrialismens egen dynamik utan också i krigens och krigsförberedelsernas förhållanden stärkte sedan hans övertygelse att nationalekonomien borde ta itu med sin metodologi. Föreställningar om "jämvikt" och "naturlig ordning" borde inte längre sätta sin prägel på det teoretiska arbetet och man borde inte som störningar beteckna sådant som i verkligheten var essentiellt i en dynamisk ekonomi och ett samhälle i omvandling. Inflytanden från Veblen och Schumpeter var här tydliga.

Inte minst de ganska animerade diskussionerna kring konjunkturpolitiken före och under 1930-talets djupa depression och stagnationsår i många länder fick betydelse för hans fortsatta arbete. Meningarna gick isär såväl ifråga om diagnoserna mot 1920-talets slut som rörande konjunkturpolitiken under depressionsåren.

Dessa diskussioner bidrog till hans åsikt att enkla, närmast monokausala, teorier och på sådana grundade ekonomisk-politiska slutsatser inte bara var orealistiska i vanlig mening utan också, vilket var värre, kunskapsteoretiskt illa underbyggda. I likhet med så mycket annan teori var de inga "kausalanalyser" utan makroekonomiska "kalkylmodeller", som inte innehöll någon på verklighetsiakttagelse grundad uppfattning om faktiska förlopp. Föreställningen, exempelvis, att en lågkonjunktur beror på underkonsumtion var resultat av en begreppsbildning med därefter följande logiska deduktioner. Utsagan "Om i ett visst jämviktsläge konsumtionsvaruefterfrågan minskar, så minskar också — ceteris paribus — produktionen och sysselsättningen" är inte kausalanalys utan teoretikernas kalkylmodell. Det är i sådana fall fråga om "modellförlopp", som är förutbestämda av antaganden om olika aktörers "rationella" handlande, inklusive en ceteris paribuspremiss. Det som säges ske, sker efter en imaginär tidsskala och teorien blir då inte mer dynamisk i någon intressant mening genom

att kompliceras. Kausalanalyser, däremot, rekonstruerar faktiska förlopp och beskriver då inte bara vad som hänt utan försöker också förstå väsentligheter i förloppen. Del är härvid bl a "repetitionsfenomen" man försöker spåra, dvs sammanhang som har någon intressant egenskap gemensam även om denna från tid till annan manifesterar sig på olika sätt.

Kausalanalys

Den teori som kausalanalyser kräver måste tillkomma i fortlöpande växelverkan med empiri. Åkerman hade stol respekt för ekonometrien när den lanserades och hyste stora förhoppningar om dess betydelse i kausalanalytiskt sammanhang. Han poängterade dock att det empiriskt materialet bör "väcka frågor"

och inte bara användas så att säga i urval i samband med tester av den ena eller andra, ofta deduktivt tillkomna, teorien. Han fann inte sina förhoppningar särskilt väl infriade. Många tester kom att göras på underlag som var smala eller otillfredsställande från källkritiska synpunkter. Andra gjordes på otjänlig teoretisk grund. Det förhöll sig dessutom så, att det slag! kalkylmodeller som blev så vanliga i teorien och som val ett huvudmål för hans metodologiska kritik inte ens kunde tänkas empiriskt verifierade eller falsifierade vare sig statistiskt eller ekonometriskt. En distinktion mellan teori vars empiriska prövning är svår eller i praktiken omöjlig (på grund av frånvaro av bärande statistik och annan dokumentation) och teori, som inte ställer några frågor all till verkligheten eller ställer sådana som inte ens kan tänkas empiriskt besvarade, är viktig att ha klar för sig.

Det senare slaget av teori innehåller logiskt slutna begreppssammanställningar, som är definitionsmässigt sanna men inte intressanta, om man är ute efter förklaring av verkligheten. Skall verkligheten förklaras, måste man ge sig i kast med en uppgift som negligeras i dessa makroekonomiska kalkylmodeller, nämligen att i någon mening lösa vad Åkerman kallade "summeringsproblemet", dvs problemet att från mikrostudier av aktiviteter komma till "makrokosmos" och, märk väl, då också till förståelse av "institutionella" förhållandens betydelse och förändringar. Det gäller alltså att med kausalanalyser förstå hur det som händer på mikroplanet och i interaktion mellan mikrosubjekt — på "mesonivå", för att använda en numera förekommande term — blir makroverklighet. I de makroekonomiska kalkylmodellerna kringgås detta summeringsproblem genom att man helt enkelt lägger samman mikrosubjekt, närmare bestämt deras aktiviteter, till ett imaginärt makrosubjekt. I motsats till vad fallet är med steget från partiell till allmän jämvikt, betyder detta en generalisering av vad som är ett slags "företagsekonomi" till nationalekonomi — en logiskt ohållbar sådan, som den partiella jämviktsteoriens främste skapare, Marshall, inte gjorde sig skyldig till. Åkerman citerar sin vän Niels Bohrs konstaterande rörande kärnfysikens kunskapsteoretiska grund: "Makroparametrar ge ingen upplysning om mikroskeende, medan mikromåtten ej ge upplysning om makroskeende."

I kausalanalyser är det således fråga om iakttagelser och tolkningar av individers, företags, grupper, organisationers och över huvud taget agerande subjekts — inklusive statsmakter och byråkratier — verksamhet. Deras "kalkylmodeller" så att säga för egen räkning måste ingå som förklaringsmoment i makroekonomiska kausalanalyser. De skilda subjektens aktiviteter, baserade på deras respektive kalkylmodeller rörande den verklighet de är intresserade av i sin verksamhet, skapar många mål- och medelkonflikter, spänningar och störningar — blandekonomiernas problematik erbjuder slående exempel på sådana — som blir viktiga objekt för sådana analyser.

Kausalanalyser av detta slag utesluter isolering till "rent ekonomiska" faktorer, framför allt sådana som bestäms av enkla antaganden i den nyklassiska teoriens tappning om

vinst- och nyttomaximering. Bl a aktualiseras sociologiska och socialpsykologiska frågeställningar och, inte minst, vad som numera brukar sorteras in under den oöversättbara beteckningen "political science" samt det som på senare tid den sk Public Choiceskolan intresserar sig för. Detta betyder i sin tur bl a att man har att beakta föränderliga "strukturella" och "institutionella" förhållanden. Kunskap om dessa har naturligtvis ett egenvärde men behövs också för tolkningar av förloppen som helhet. Till dessa förhållanden hör utrikeshandelsberoendet, de rådande konkurrensförhållandena i näringslivet, omfattningen och arten av statsingrepp i det ekonomiska livet, hur stor del av nationalinkomsten som disponeras eller dirigeras av den offentliga sektorn, intresseorganisationernas styrka och arbetssätt etc. Ett sådant beaktande är ägnat att i tid och rum begränsa teoriernas förklaringsvärde och, inte minst, användbarhet som underlag för ekonomisk politik. "Strukturgränser" får intressant betydelse i detta hänseende.

Åkermans här refererade syn på nationalekonomiens metodologi innebar uppenbarligen ett i många fall oeftergivligt krav på samhällsvetenskapliga synteser. Att sådana i allmänhet är mycket svåra att åstadkomma var han den förste att medge. Mycket är dömt att stanna vid ansatser. Men väsentligt är att man inte genom att bortse från behovet av syntes förenklar det hela för sig så till den

grad att man kan arbeta som om detta behov inte funnes.

Kritikens innehåll

Inom den nationalekonomiska professionen hade man stora svårigheter att förstå vad Åkerman ansåg vara de fundamentala metodologiska problemen och förståelsen underlättades förvisso inte av att framställningen innehöll så mycket kritik av vad de flesta sysslade med, ansåg fruktbart och därför gärna lärde ut. Detta förklarar säkert till stor del varför det inte blev mycket diskussion. Eftersom man inte förstod kritiken sådan den framställdes i ett kunskapsteoretiskt sammanhang, är det inte så konstigt, att man inte såg så mycket av dess konstruktiva implikationer. Enklare och klarare formuleringar samt mer tonvikt vid konstruktiv kritik skulle förmodligen ha föranlett fler reaktioner och mer eftertanke beträffande ändamålsenligheten hos det man själv mest höll på med.

Enligt vad jag förstår kan, med undvikande av ambitiösa kunskapsteoretiska komplikationer, ett väsentligt innehåll i det åkermanska budskapet framställas på följande sätt: Analyser av *omvandlingsprocesser* med hjälp av för just sådant ändamål lämpade teoretiska instrument som "slagrutor" har länge varit mer angelägna och mer lovande än teori och statistik rörande det som täcks av sådana "totalitetsbegrepp" som nationalinkomst, investering, konsumtion, sparande och annat liknande på mer eller mindre hög aggregationsnivå. Det sistnämnda innebär nämligen abstraktion från det i fortlöpande förlopp skiftande innehållet i aggregaten ifråga och därmed också abstraktion från många avgörande faktorer bakom detta innehålls förändringar. Då faller många frågeställningar och forskningsuppgifter rörande det ekonomiska livets och hela samhällets dynamik av just det slag som Åkerman ansåg angelägna utanför ramen. Det går t ex inte att analysera det mångskiftande samspelet mellan företagaverksamhet och teknisk utveckling och inte heller hur detta påverkas av, och påverkar, den samhällsliga miljön och dess förändringar. När det numera rätt ofta sägs att makroteorien, närmare bestämt den som gör anspråk på att syssla med ekonomisk tillväxt, har inadekvat mikrounderlag och är alltför lite "institutionellt" orienterad så är det i åtminstone ett väsentligt avseende detsamma som Åkerman avser med sitt tal om att "summeringsproblemet" kringgås.

Klart är, slutligen, att utan studium av omvandlingsprocesserna går det inte att få bra grepp om de "blandekonomiska" erfarenheter och problem, som senare årtiondens ekonomiska politik med sitt traditionella teoretiska underlag har haft så svårt att hantera. Det är naturligtvis inte teoriens många abstraktioner och ceteris paribuspremissor som sådana som leder till en alltför ensidig fokusering. Skulden skall i stället läggas på just de abstraktioner och ceteris paribuspremissor som den nyklassiska teorin och den förhärskade makroteorien innehåller och som där är väsentliga.

Det kan vara instruktivt att bedöma vetenskapliga arbeten med ledning av följande frågor: För det första: I vilken utsträckning och med vilken framgång är arbetena *kritiska*? Kritiken kan vara av två huvudslag, nämligen innebära anspråk på att påvisa logiska fel eller andra fel eller hävda, att det föreligger väsentliga underlåtenhetssynder. För det andra: I vilken utsträckning och med vilken framgång är arbetena *konstruktiva*? Även det konstruktiva kan vara av två huvudslag, nämligen betyda förslag till *andra intresseinriktningar* och/eller *analysmetoder* eller innebära särskilda *tolkningar av sammanhang* och även eventuellt på dessa byggda *teorier*. De senare kan kanske vara så pass generellt användbara att de kan försvara en plats i grundläggande läroböcker. För det tredje: I vad mån möjliggöres *ekonomiskpolitiska slutsatser* och *rekommendationer* och vilken relevans har i så fall dessa?

Åkermans arbeten är genomgående kritiska, framför allt genom att tala om underlåtenhetssynder. Har man svårt att hänga med i de kunskapsteoretiska fördjupningarna, går det i allmänhet ändå att se det som är konstruktivt. Han väcker frågor och aktualiserar analyser av ofta betydande intresse. Somligt är konstruktivt även i den meningen att det redovisas resultat av kausalanalyser, i vilka han

varit sin metodologiska grundsyn trogen och arbetat med statistiska kvantifieringar. Att det inte blev mer omfattande tillämpning av de metodologiska teserna, dvs fler kausalanalyser, än som faktiskt blev fallet kan förklaras av att han inte hade något forskningsinstitut till sitt förfogande. De exempel som dock finns ligger inom flera olika områden: Konjunkturförlopp i olika länder och samband mellan dessa. Betydelsen av förestående politiska val för den ekonomiska politiken och konjunkturens betydelse för valresultat. "Strukturella" och "institutionella" förändringar inom och mellan länder och deras ekonomiska och politiska följder. Samspel mellan befolkningsutveckling och ekonomiska förlopp.

Betydelsen för nutida forskning

Åkerman skrev en betydande mängd artiklar i tidskrifter och dagstidningar i många olika ämnen. Dessa är i allmänhet tillgängliga även för icke fackmän. De är ofta inlägg i en samhällsvetenskaplig debatt och återspeglar hans allmänna syn på forskningens uppgifter. Denna syn framgår inte minst i ställningstaganden i frågor kring den samhällsvetenskapliga akademiska undervisningen och forskningens organisation, redovisade i rätt utförliga framställningar och i korta diskussionsinlägg. Dessa frågor var mycket aktuella på 1940- och 50-talen.

En hel del av det som Åkerman skrev skulle kunna ingå i en läroboks inledande metodkapitel. Teoretiska modeller av sådan generell beskaffenhet som kan göra dem lämpade för läroböcker, dvs modeller av ungefär samma slag som de nyklassiska och keynesianska, finner man däremot inte många exempel på. Inläggen i ekonomiskpolitisk debatt, till förmån för det ena eller andra, är också ganska få. Detta är naturligt med tanke på hans metodologiska grundsyn. Denna disponerade mer för skepsis beträffande vad som kan åstadkommas, i varje fall utan alltför stora risker för oförutsedda och kanske oönskade biverkningar. Motsatsen har som bekant varit fallet bland majoriteten ekonomer. Åkerman var naturligtvis inte förvånad. Med tanke på deras ringa intresse för de "kunskapsteoretiska premisserna" var ingenting annat att vänta. I klarhetens intresse skulle han ha kunnat tillägga att nationalekonomens "kalkylmodeller" var ett uttryck för deras sedan

första början helt förhärskande intresse för ekonomiskpolitisk "ingenjörskonst". Som kausalanalytiker hade han inte mycket intresse för en sådan.

Åkermans arbeten är värda uppmärksamhet inte minst bland unga forskningsstuderande och forskare i nationalekonomi, ekonomisk historia, sociologi och statsvetenskap. Ett ökat intresse för vad som numera ofta kallas "forskningsprogram" i hans anda ligger i tiden, inte minst internationellt. Jag har emellertid ett råd att ge: Agna inte mycket tid och möda åt att försöka lära in hans terminologi och åt att penetrera hans kritik av såväl den äldre, nyklassiska som den så småningom förhärskande makroteorin i Stockholmsskolans och Keynes' anda. Terminologien har numera blivit enklare hos andra och väsentliga delar av kritiken har formulerats begripligare, t ex inom den sk nyösterrikiska skolan. Agna i stället desto mer uppmärksamhet åt uppgiften att ur kritiken och hans syn på den samhällsvetenskapliga forskningens mål och medel få fram det väsentliga och i anslutning härtill också åt de exempel på kausalanalys han redovisat. Detta kan ge mycket kunskap och många uppslag.

Läraren

Med hänsyn till det tillgängliga utrymme för detta ekonomporträtt har det inte varit möjligt att göra mycket annat än att *karaktärisera* och *bedöma* delar av det från *kunskapsteoretiska* och *metodologiska* synpunkter viktigaste innehållet i Åkermans arbeten. Såväl karakteristiken som omdömena har sin

grund inte endast i vad som kan utläsas ur hans skrifter utan även i en under ett tiotal år upprätthållen, nära personlig kontakt. Denna kontakt gör det också naturligt för mig att avsluta med några ord om honom som universitetslärare, först som docent i Lund och ansvarig för undervisning och examination i nationalekonomi från 1932 till 1943, sedan som professor där fram till

sin pensionering 1961.

En framträdande egenskap var ett ovanligt starkt intellektuellt och känslomässigt engagemang för samhällsvetenskaplig forskning. Viljan och förmågan att från den utgångspunkten uppmuntra studenter på olika nivåer var också anmärkningsvärd. Det karakteristiska och betydelsefulla var härvid att han väsentligen tog fasta på de förtjänster och "komparativa fördelar" han såg hos den ene eller andre. Han decouragerade då inte någon vars intresse var ringa, och/eller förutsättningar otillräckliga, för avancerade studier på andra områden. Inte heller försökte han tvinga fram en anslutning till sin kunskapsteoretiska och metodologiska grundsyn, t ex för att få till stånd en "Lundaskola". Det är därför ingen tillfällighet att de som på 1930-, 40- och 50-talen i Lund bedrev studier i nationalekonomi ovanför grundnivån — och det var ganska många — inte kom att bilda någon sådan "skola". Det blev emellertid många disputationer i skiftande ämnen, i flera fall i andra än de av Åkerman mest omhuldade. En anmärkningsvärt stor andel av professurerna i landet blev besatta av "hans" lundensare. Dessa utgjorde dock, signifikativt nog, ifråga om intresseinriktning, läggning och vetenskaplig profil en särdeles heterogen grupp: Guy Arvidsson, Erik Dahmén, Hugo Hegeland, Bengt Höglund, Börje Kragh, Lars Werin och Bengt-Crister Ysander. Till dessa kan läggas Axel Leijonhufvud, som blev professor i USA. Alla hade likväl en gemensam nämnare, nämligen en stor tacksamhetsskuld till en inspirerande rådgivare och examinator.

Referenser

Det har varit minst sagt svårt att utan betydande godtycklighet välja ut några av Åkermans många publikationer till nedanstående referenslista. Kriteriet för nedanstående urval har varit, att de exemplifierade arbeten skall handla om det som jag skjutit i förgrunden i mitt kapitel. Den sist nämnda artikeln i förteckningen hör till hans minst svårlästa och ger den bästa sammanfattningen av hans viktigaste tankegångar på det metodologiska området.

Åkerman, J, [1928], "Federal Reserve-bankernas penningpolitik". *Ekonomisk Tidskrift*, nr 30.

Åkerman, J, [1928], *Om det ekonomiska livets rytmik*, Stockholm.

Åkerman, J, [1928-1932], *Det ekonomiska läget*. Industriförbundets publikationer, Stockholm.

Åkerman, J, [1932] *Ekonomiskt framåtskridande och ekonomiska kriser*. Kooperativa Förbundets Bokförlag, Stockholm. Engelsk översättning 1932; tysk s å; finsk 1933.

Åkerman, J, [1932], "Ekonomisk vetenskap och politisk ekonomi". *Statsvetenskaplig Tidskrift*, nr 31.

Åkerman, J, [1932]. *Den andra fredskrisen. Dess förutsättningar och förlopp*. Svenska försäkringsförbundets publikationsserie 6, Stockholm.

Åkerman, J, [1932], "En konjunkturteoretisk problemställning". *Ekonomisk Tidskrift*, nr 34.

Åkerman, J, [1936], *Ekonomisk kausalitet*. Skrifter utgivna av Fahlbeckska stiftelsen, Lund.

Åkerman, J, [1939], *Ekonomisk Teori 1. De ekonomiska kalkylerna*. C W K Gleerups Förlag, Lund.

Åkerman, J, [1944], *Ekonomisk Teori 2. Kausalanalys av det ekonomiska skeendet*. C W K Gleerups Förlag, Lund. Åkerman, J, [1952], "Innovationer och kumulativa förlopp". *Ekonomisk Tidskrift*, nr 54.

Åkerman, J, [1953], "Summeringsproblemet, modellförlopp och konjunkturpolitik". *Ekonomisk Tidskrift*, nr 55. Åkerman, J, [1960], *Samhällsstruktur och ekonomisk teori*. C W K Gleerups Förlag, Lund.

Åkerman, J, [1960], *Theory of Industrialism*. C W K Gleerups Förlag, Lund.

Åkerman, J, [1961], "Fyra metodologiska moment". *Ekonomisk Tidskrift*. nr 63.